

Analysis of the Representation of the Ashura Movement in the Poems of Four Ashura Poets

(Mohtasham Kashani, Oman Samani, Beyza Junaqani, and Shahriar)

Mahmood Aghakhani Bizhani¹[✉], Eshagh Toghiani², Khodayar Mokhtari³, Effat Barati⁴

1. Corresponding author, Postdoctoral Researcher, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran. E-mail: aghakhani46@yahoo.com
2. Full Professor, Department of Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: etoghiani@yahoo.com
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangiyani University of Isfahan, Isfahan, Iran. E-mail: dr.khodayarmokhtari@gmail.com
4. MA, Department of Persian Language and Literature, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran E-mail: effat_barati@yahoo.com

Article Info

Article type:

Research Article

Article history:

Received 12 October 2024

Received in revised form 8
January 2025

Accepted 3 August 2025

Published online 3 August
2025

Keywords:

Ashura literature, Ashura
poets, Mohtasham Kashani,
Oman Samani, Beyza
Junaqani, Shahriar.

ABSTRACT

Ashura has been and remains one of the fundamental sources of inspiration for Iranian poets. Throughout different historical periods and in correspondence with the contingent events of each era, poets have maintained a distinctive perspective on the articulation of this seminal event. Among the most significant characteristics of the perpetuation and sustenance of the Ashura uprising within popular consciousness is its resonance and textual representation in the poetry of Ashura-oriented poets. These poets, through their strategic polemical engagement, have not only celebrated the virtues of Imam Hussain (AS) and his faithful companions but have also articulated the victimization and legitimacy of the uprising, adopted alternative perspectives on femininity and exemplarity derived from this historical event, and directed their satirical invective against its antagonists. While each poet engages in a general descriptive articulation of this event, each pursues a distinct ideological objective. Therefore, this study analyzed the representation of the Ashura uprising across the poetic oeuvres of four prominent Ashura-oriented poets from the Safavid, Qajar, and contemporary periods. This study employed a descriptive-analytical method grounded in library-based inquiry. Mohtasham, Oman, and Beyza primarily focused on articulating the oppression perpetrated against Imam Hussain (AS) and his family; however, Shahriar, while incorporating such allusions, simultaneously mobilizes his audience toward emulation and exemplary adoption of the Ashura narrative. Oman derives a mystical signification from this event, conceiving of Imam Hussain (AS) as the sole respondent to the divine call to consume the Cup of Primordial Covenant (*Jām-i Alast*). Beyza, while depicting scenes of battle, demonstrates particular attention to the persona and functional agency of Lady Zaynab (AS), incorporating elements of Iranian cultural symbolism, such as hair-loosening, hair-tearing, the symbolic wedding of Qasem, and related tropes.

Cite this article Aghakhani Bizhani, Mahmood & other. (2025). Analysis of the Representation of the Ashura Movement in the Poems of Four Ashura Poets (Mohtasham Kashani, Oman Samani, Beyza Junaqani, and Shahriar). . *Journal of Resistance Literature*, 17 (32), 27-42. <http://doi.org/10.22103/jrl.2025.24164.2986>



1. Introduction

Among the prominent Ashura-oriented poets of the Safavid, Qajar, and contemporary periods, one may identify Mohtasham Kashani, Oman Samani, Beyza Junaqani, and Shahriar. Mohtasham Kashani was a renowned elegist of the Safavid era. His best-known work is a composition of twelve stanzas (*Tarkib-band*) lamenting the martyrs of Karbala. The main theme of his poetry is the heroic martyrdom of Imam Hussain (AS) in the pursuit of truth and righteousness.

Oman Samani was a prominent poet of the Naseri period whose Divan, entitled *Ganjineh al-Asrar (The Treasury of Secrets)*, was devoted to the panegyric celebration of the Karbala event from a mystical perspective. Mirza Mohammad Qasem Beyza Junaqani, a renowned poet and contemporary of Oman Samani, composed a ten-stanza tarkib-band on the Ashura event, emphasizing the articulation of victimization, with particular attention devoted to the persona and agency of Lady Zaynab (AS). Shahriar's poetry is characterized by a profound familiarity with Iranian-Islamic culture, abundant with Iranian-Islamic elements and themes. Examples of such works include the poems "The Uprising of Muhammad" and "The Caravan of Karbala", among others.

In conjunction with the advice of the Shi'a Imams and scholars regarding the perpetuation of the message and ethical lessons of Ashura, and in accordance with the distinctive Iranian character and ethos throughout history, these poets have devoted considerable attention to this subject matter. In their endeavor to preserve and transmit the Ashura message, they have composed verses dedicated to this seminal event. Furthermore, attention to the themes of divine worship, wisdom, justice, the transcendent dimensions of humanity, the call to awakening, the renunciation of oppression and struggle against oppressors, and the importance of patience constitutes one of the most essential ethical foundations in the discourse of Persian-language poets. These poets strive to contribute significantly to the elevation and cultivation of the human spirit through their engagement with such thematic concerns. The verses of the selected poets within this study emphasize these aforementioned concerns extensively. Moreover, their poems articulate the heroism and self-sacrifice of Imam Hussein (AS), as well as the steadfastness and resilience of Lady Zaynab (AS) following this historical event.

Considering the enduring influence of the Ashura uprising throughout history and the emulation of this movement by revolutionaries in the contemporary period, scholarly research into Ashura-oriented poetry during each literary epoch is undoubtedly necessitated. The verses of the selected poets in this study fundamentally embody devotion to the Ashura uprising and religious rituals associated with it. Thus, this study not only describes the expressions of Ashura motifs but also, within the framework of resistance literature, investigates how the Ashura uprising has been reconstructed and represented in the poems of Mohtasham Kashani, Oman Samani, Beyza Junaqani, and Shahriar. It further analyzes the degree to which these poets have been influenced by the Ashura uprising.

2. Method

The present fundamental study was conducted using library-based research and a descriptive-analytical methodology.

3- Discussion

Oman Samani, a prominent poet of the Naser al-Din Shah period, wrote his Divan under the title *Ganjineh al-Asrar* ("The Treasure of Secrets"), wherein he extols the tragedy of Karbala in a mystical and spiritual perspective. Mirza Mohammad Qasem Beyza Junaqani, a contemporary of Oman Samani, is yet another prominent poet of the same era. He wrote a ten-stanza tarkib-band on the Ashura incident, with special attention to the grief and sufferings undergone, particularly highlighting the personality and fortitude of Lady Zaynab (peace be upon her).

Shahriar's poetry is characterized by a profound familiarity with Iranian-Islamic culture, which is brought to life in his work. His poetry is filled with Iranian-Islamic themes and imagery. Examples of such poems include *The Uprising of Muhammad* and *The Caravan of Karbala*.

In keeping with the advice of the Imams and Shi'a scholars to uphold the message and ethical lessons of Ashura, and due to the long Iranian cultural inclination towards reverence, poetry has been an essential vehicle for conveying the legacy of Ashura. Iranian poets have been committed to this endeavor by writing poetry that keeps this historical event alive in public memory.

Devotion to God, rationality, justice, the promotion of human dignity, calling for awakening and rising against tyranny, and the importance of patience are some of the fundamental ethical values promoted in Persian poetry. By promoting such ideals, poets have sought to make a constructive contribution to the moral and spiritual growth of individuals and society. The poems examined in this study have firmly promoted such values, especially through accounts of Imam Hussain's sacrifice and heroism, as well as Lady Zaynab's strength and steadfastness in the face of the tragedy. Considering the perpetual influence of the Ashura uprising in the course of history and how contemporary revolutionaries have been inspired by it, there is certainly a constant necessity for academic research on Ashura poetry in all literary eras. The poetry of the chosen poets in this study reflected an unwavering commitment to the Ashura movement and religious rituals associated with it. Thus, this study not only explained the expressions of Ashura motifs but also, within the framework of resistance literature, investigated how the Ashura movement has been reconstructed and re-produced in the poems of Mohtasham Kashani, Oman Samani, Beyda Jonaghani, and Shahriar. In addition, the study analyzed to what extent the poets were influenced by the Ashura uprising.

3. Conclusion

The Ashura uprising has long commanded the attention of Iranian poets, and the examination of its multifaceted dimensions has given rise to the formation of Ashura-oriented literature. The poets of the Iranian cultural sphere have consistently, throughout history, admired this uprising as it was pursued in the name of justice-seeking, the glorification of freedom and liberation, and the struggle against oppression and oppressors. Imam Hussain (AS) has always been admired as a symbol of freedom, and this very consideration has precipitated the flourishing of mourning rituals in Iranian culture. Such attention has inspired Ashura poets to present him as an exemplar of the "Perfect Human being"; for he constitutes a model worthy of emulation and a criterion for countless individuals seeking the righteous path of dignified living and the avoidance of degradation.

The influence of the Ashura uprising upon the poems of Mohtasham Kashani, Oman Samani, Beyza Junaqani, and Shahriar, while introducing it to the world, constitutes one of the most fundamental reasons for the enduring permanence of these poets' works. Imam Hussein (AS)

pursued martyrdom in the cause of freedom, honor, righteousness, and justice—in other words, his ultimate objective—and consequently, his grand ideal has remained eternal, serving as an inspiration to advocates of freedom and justice-seekers.

Through the influence exerted upon the selected poets by the Ashura uprising and the life of the Prophet's Household (*Ahl al-Bayt*), the most significant Ashura manifestations in their poems encompass: the depiction of the Karbala event, attention to the persona of Imam Hussein (AS) and his companions, the glorification of the Immaculate Imams (AS), Jihad in the path of God, the praise of martyrs, and the emulation of the Ashura uprising. These manifestations appear predominantly descriptive in the verses of Mohtasham, Oman, and Beyza, whereas in Shahriar's poetry, in light of contemporary global events and the triumph of the Islamic Revolution, they have served as inspiration for combatants and revolutionaries, though the Ashura uprising has perpetually attracted the attention of those engaged in struggle against oppression and seekers of liberation. In the poems of Oman Samani and similarly in those of Beyza Junaqani, while articulating the victimization of Imam Hussein (AS) and his family, less attention has been devoted to the manhood, motivation, purpose, valor, and justice-seeking of Imam Hussein (AS). By contrast, this thematic dimension receives considerably greater expression in the Ashura-oriented poetry of Shahriar.



تحلیل بازشناسی و بازتولید نهضت عاشورا در اشعار چهار شاعر عاشورایی (محتشم کاشانی، عمان سامانی، بیضا جونتقانی و شهریار)

محمود آقاخانی بیژنی^۱، اسحاق طغیانی^۲، خدایار مختاری^۳ و عفت براتی^۴

۱. نویسنده مسئول، پژوهشگر پسادکتر، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، تهران. رایانامه: aghakhani46@yahoo.com

۲. استاد تمام، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه اصفهان، اصفهان. رایانامه: etoghiani@yahoo.com

۳. استادیار، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان اصفهان، اصفهان. رایانامه: dr.khodayarmokhtari@gmail.com

۴. کارشناس ارشد، بخش زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه تربیت مدرس تهران، تهران. رایانامه: effat_barati@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۷/۲۱</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۰/۱۹</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۵/۱۲</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۵/۱۲</p> <p>کلیدواژه‌ها: ادبیات عاشورایی، شاعران عاشورایی، محتشم کاشانی، عمان سامانی، بیضا جونتقانی، شهریار.</p>	<p>عاشورا یکی از مبانی الهام‌بخش شاعران ایران‌زمین بوده و هست؛ و در هر دوره و متناسب با وقایع همان عصر، شاعران نگاهی خاص به بیان این واقعه دارند. از مهم‌ترین ویژگی‌های رستاخیزی و حفظ نهضت عاشورا در بین مردم، بازتاب آن در اشعار شاعران عاشورایی است. شاعرانی که با قطب‌سازهای علاوه‌بر مدح امام حسین^(ع) و یاران وفادارش، بیان مظلومیت و حق بودن قیام، نگاه متفاوت به زن و الگوگیری از این واقعه، به هجو دشمنانش پرداخته‌اند. هر شاعری ضمن بیان توصیفی کلی از این واقعه، هدف خاصی را دنبال می‌کند و به همین دلیل در این پژوهش به تحلیل بازتولید نهضت عاشورا در اشعار چهار تن از شاعران عاشورایی دوران صفویه، قاجار و معاصر پرداخته‌ایم. این پژوهش به روش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر شیوه کتابخانه‌ای انجام شده است. محتشم، عمان و بیضا بیشتر به بیان مظلومیت امام حسین^(ع) و خانواده‌اش پرداخته‌اند؛ اما شهریار ضمن چنین اشاراتی، مخاطب را به الگوگیری از واقعه عاشورایی دعوت می‌کند؛ عمان نتیجه‌ای عرفانی از این واقعه می‌گیرد و امام حسین^(ع) را تنها لبیک‌گو به نوشیدن جام‌الست می‌داند؛ بیضا ضمن توصیف صحنه‌های نبرد، بیشتر به شخصیت حضرت زینب^(س) و کارکردهای وی توجه کرده و از عناصر فرهنگی ایرانی مانند موی باز کردن و موی کندن، عروسی قاسم و... در اشعارش بهره برده است.</p>
<p>استاد: آقاخانی بیژنی، محمود؛ طغیانی، اسحاق؛ مختاری، خدایار؛ و براتی، عفت. (۱۴۰۴). تحلیل بازتولید نهضت عاشورا در اشعار چهار شاعر عاشورایی (محتشم کاشانی، عمان سامانی، بیضا جونتقانی و شهریار). <i>ادبیات بیداری</i>، ۱۷ (۳۲)، ۳۷-۴۲.</p> <p>http://doi.org/10.22103/JRL.2025.24164.2986</p>	
<p>ناشر: دانشگاه شهید بهشتی کرمان.</p> <p>© نویسندگان.</p>	

۱- مقدمه

هویت هر جامعه، ریشه در باورها و آیین‌هایی دارد که هر سال آن‌ها را تکرار می‌کند؛ بنابراین یکی از عناصر بازتولید یک رسم یا آیین، تکرار آن است؛ موضوعی که سبب می‌شود تا مخاطب، معنای خاصی را که دریافت می‌کند، آن را نیز بپذیرد (ر.ک. دورکیم، ۱۳۹۶: ۴۷۵). باور و پذیرش این پیام، زمانی بیشترین تأثیر را دارد که در جهت مطرح کردن و بیان باورها، اعتقادات، مناسک مذهبی و تمایلات موجود در جامعه باشد؛ بر این اساس، می‌تواند تأثیر بیشتری بر روان و جان مخاطب بگذارد. شاعران عاشورایی با علم به این موضوع و تأثیرگذاری ادبیات، به توصیف واقعه کربلا می‌پردازند تا سهم مهمی در زنده نگه‌داشتن و بازتولید این واقعه داشته باشند. این موضوع را می‌توان در اشعاری دید که جنبه نوحه نیز پیدا کرده‌اند؛ از جمله، شعر محتشم کاشانی، گویا و تأییدکننده این موضوع است.

از شاعران عاشورایی دوران صفویه، قاجار و معاصر می‌توان به محتشم کاشانی، عمان سامانی، بیضای جونقانی و شهریار اشاره کرد. محتشم کاشانی از شاعران مرثیه‌سرای ایرانی در زمان صفویان است (حقیقت، ۱۳۶۸: ۵۰۲ و رضوی‌نژاد صومعه‌سرای، ۱۳۶۹: ۹۱۱) و از مهم‌ترین و معروف‌ترین مرثی‌سرایان وی، ترکیب‌بندی است که در رثای شهیدان کربلا در دوازده بند سروده است. درون‌مایه شعر او، شهادت دلیرانه امام حسین (ع) در راه حق و حقیقت است (یوسفی، ۱۳۷۷: ۲۷۹).

میرزا نورالله مشهور به عمان سامانی، ملقب به تاج‌الشعرا، از شاعران نامی قرن سیزدهم در دوره قاجار و در شهر سامان (استان چهارمحال‌وبختیاری) بوده است. وی از شاعران معروف عصر ناصری است که در دیوان خود با عنوان «گنجینه‌الاسرار» به مدح و ستایش واقعه کربلا با دیدگاهی عرفانی پرداخته است (ر.ک. امیری خراسانی و هدایتی، ۱۳۹۲: ۲).

میرزا محمدقاسم بیضای جونقانی، اهل جونقان - توابع استان چهارمحال‌وبختیاری - شاعری معروف و هم‌عصر عمان سامانی است. وی ترکیب‌بندی ۱۰ بندی درباره واقعه عاشورا دارد. نگاه بیضا در این ترکیب‌بند، بیان مظلومیت و همچنین پرداختن بیشتر به شخصیت حضرت زینب (س) است.

در اشعار شهریار نیز آشنایی عمیقی با فرهنگ ایرانی - اسلامی موج می‌زند که سرشار از عناصر و مفاهیم ایرانی - اسلامی است که برای نمونه می‌توان به شعرهای «قیام محمد»، «کاروان کربلا» و... اشاره کرد.

ادبیات عاشورایی به آثاری گفته می‌شود که درباره واقعه عاشورا و در قالب‌های تاریخی، اشعار، مرثی، ادبیات داستانی و نمایشی سروده شده باشند و حتی می‌توان استناد به رجزها و شعارهای امام حسین (ع) و یارانش را، آغازگر این جریان ادبی شمرد. جریانی که به‌طور مداوم از سوی شیعیان درباره حوادث کربلا گسترش پیدا کرده و علت آن نیز برگرفته از توصیه‌های امامان و علمای شیعه به زنده نگه‌داشتن واقعه و پیام عاشورا بوده است. گفتنی است به دلیل توجه به موضوع پایداری، می‌توان چنین جریانی را زیرمجموعه ادبیات پایداری به‌شمار آورد. ادبیاتی که «متعهد و ملتزم است که از طرف مردم و پیشروان فکری جامعه در برابر آنچه حیات معنوی و مادی آن‌ها را تهدید می‌کند، به وجود آید» (بصیری، ۱۳۸۴: ۸۹).

در کنار توجه به توصیه امامان و علمای شیعه در زنده نگه‌داشتن پیام و درس قیام عاشورا و با توجه به شخصیت و منش ایرانی در طول تاریخ، شاعران به این موضوع توجه کافی نشان داده، برای حفظ و انتقال پیام عاشورایی به سرودن اشعاری درباره این واقعه روی آورده‌اند. از سوی دیگر توجه به موضوع خداپرستی، خردورزی، دادگری، ساحت‌های متعالی انسان، دعوت به بیداری، ترک ظلم و مبارزه با ظالم و لزوم صبر از مهم‌ترین مبانی اخلاقی در شعر شاعران فارسی‌زبان است که تلاش می‌کنند با پرداختن به چنین موضوعاتی سهم مهمی در ارتقا و پرورش روح انسانی داشته‌باشند. در شعر شاعران منتخب پژوهش علاوه بر موارد ذکرشده، به قهرمانی‌ها و جان‌فشانی‌های امام حسین (ع) و همچنین ثبات و پایداری حضرت زینب (س) بعد از این واقعه، پرداخته شده است.

با توجه به تأثیرگذاری قیام عاشورا در طول تاریخ و الگوگیری انقلابیون از این نهضت در دوره معاصر، بی‌شک، نیاز به تحقیق و پژوهش در باب شعر عاشورایی در هر دوره‌ای از ادوار ادبی، احساس می‌شود. شعر شاعران منتخب پژوهش در حقیقت، دربردارنده عشق به نهضت عاشورا و مناسک مذهبی است. بر اساس این، پژوهش حاضر علاوه بر توصیف جلوه‌های عاشورایی با تکیه بر مبانی

ادبیات پایداری، به چگونگی بازتولید نهضت عاشورا در اشعار محتشم کاشانی، عمان سامانی، بیضای جونقانی و شهریار می‌پردازد. افزون بر این، میزان تأثیرپذیری این شاعران از قیام عاشورا را بررسی می‌کند. قابل ذکر است که پژوهش حاضر، به شکل بنیادی، بر پایه مطالعات کتابخانه‌ای و به روش توصیفی - تحلیلی انجام شده است.

۱-۱. بیان مسئله

بخشی از هویت ایرانی-اسلامی ما در ادبیات عاشورایی تجلی یافته است که دربر دارنده پیام‌های ارزشمندی از پیشوایان دینی برای نسل‌های آینده است. مهم‌ترین پرسش‌های این پژوهش این است: چرا شاعران در دوره‌های مختلف، به مقوله عاشورا و قیام امام حسین (ع) توجه کرده‌اند؟ و هدف آنان از بیان این واقعه تاریخی - دینی چه بوده است؟

۱-۲. پیشینه پژوهش

درباره زندگی‌نامه، اندیشه و سبک شعری هر کدام از شاعران مذکور، پژوهش‌هایی انجام گرفته که در آن‌ها، بیشتر به مقوله تحلیل زبانی و سبکی این شاعران توجه شده است. از جمله:

در مقاله «کیست این پنهان مرا در جان و تن» از احمد رحیم‌خانی، ماهنامه ادبستان فرهنگ و هنر، تیر ۱۳۷۱، شماره ۳۱، نویسنده، عمان سامانی و کتاب «گنجینه‌الاسرار» را معرفی کرده است؛ در مقاله «دوباره کاری و شتاب‌زدگی در تصحیح هفت دیوان محتشم کاشانی» از محمدرضا ترکی، نامه فرهنگستان، دوره ۷، شماره ۳ (پیاپی ۲۷)، آذر ۱۳۸۴، ص: ۹۰-۱۰۷. نویسنده به زحمات عبدالحسین نوائی و مهدی صدری اشاره می‌کند که به تمامی نظرهای مربوط به تصحیح دیوان محتشم توجه کرده‌اند؛ در مقاله «مقایسه کلیم کاشانی و محتشم کاشانی از منظر بلاغت شعری» از علی محمدی و انتصار پرستگاری، پژوهش‌های ادب عرفانی (گوهر گویا)، دوره ۵، شماره ۱ (پیاپی ۱۷)، بهار ۱۳۹۰، ص: ۴۵-۷۴. نتیجه پژوهش، بیانگر آن است که کاربست کلیم در بازنمود آرایه‌های ادبی و بلاغی در اشعارش نسبت به محتشم، استوارتر و سنجیده‌تر بوده است؛ در مقاله «رسایل محتشم کاشانی: ژانری ناشناخته» از مریم صالحی‌نیا و محمدجواد مهدوی، نقد ادبی، دوره ۴، شماره ۱۵، پاییز ۱۳۹۰، ص: ۱۸۷-۲۰۹. نویسندگان به این نتیجه رسیده‌اند که محتشم در دو رساله «جلالیه» و «نقل عشاق»، روایت منثور عشق را با غزل‌های بداهه درمی‌آمیزد و همین، سبب خلق گونه ادبی خاص در اشعارش شده است؛ در مقاله «علی‌شاه اصفهانی یا عمان سامانی» از احمد امیری خراسانی و فاطمه هدایتی، فصلنامه متن‌شناسی ادب فارسی، تابستان ۱۳۹۲، شماره ۱۸، ص: ۱-۲۰. نتیجه نشان می‌دهد که عمان در آفرینش «گنجینه‌الاسرار»، تحت تأثیر «زبده‌الاسرار» صفی‌علی‌شاه بوده و کلیت موضوع را از این کتاب وام گرفته است. سپس در قالب واژگانی که رنگ‌وبوی مرثیه دارد، آن را مطرح کرده است. درباره شهریار و شعر وی، تعداد پژوهش‌ها بسیار است. بررسی پیشینه پژوهش و همچنین جست‌وجو و بررسی دقیق سایت‌ها و مجلات معتبر علمی، نشان می‌دهد که به موضوع تحلیل بازتولید نهضت عاشورا در اشعار شاعران منتخب این پژوهش، توجه نشده است.

۲- بحث

هر کدام از شاعران عاشورایی منتخب پژوهش، ضمن داشتن نگاه و زبان متفاوت نسبت به قیام عاشورا؛ هدف‌های خاصی را دنبال می‌کنند که عبارت‌اند از:

- ۱- زنده نگه‌داشتن پیام قیام عاشورا و انتقال آن به نسل‌های بعدی (بازتولید قیام عاشورا)؛
- ۲- بیان مظلومیت امام حسین (ع) و نحوه شهادت وی؛
- ۳- تبدیل این قیام به مکتبی برای پیاده‌سازی مقوله پایداری در برابر تجاوز بیگانگان و ستم ستمگران؛
- ۴- ترویج فرهنگ جهاد در راه خدا، شهادت و شهادت‌طلبی (موضوعی که از آیات قرآن سرچشمه می‌گیرد)؛
- ۵- تشویق و تحریک مردم بر قیام علیه باطل و بهره‌گیری از آن (الگوسازی از قیام عاشورا)؛

ع- ترویج فرهنگ شیعی، حفظ و تکرار مراسم سوگواری برای آن حضرت. در کنار مؤلفه‌های ذکرشده، می‌توان بیان کرد که شاعران شیعی تحت تأثیر درد مشترک، تلاش می‌کنند تا مهم‌ترین مؤلفه و عناصر عاشورایی را با توجه به مبانی پایداری (قیام عاشورا، زندگی و شخصیت ائمه اطهار^(ع) و...) در آثار خود بازتاب دهند و با چنین روشی، مردم را در راه مبارزه برای رسیدن به اهداف عالی زندگی خود تشویق کنند. آنان در اشعارشان با تکیه بر مبانی اسلامی - اعتقادی به مهم‌ترین اهداف و اشکال قیام عاشورا می‌پردازند و مردم را به جهاد در راه خدا، شهادت‌طلبی و قیام علیه ستمگری و اندیشه شیطانی و... تشویق می‌کنند.

در ادامه، مهم‌ترین جلوه‌های پایداری و مقوله بازتولید نهضت عاشورا در اشعار شاعران منتخب پژوهش، تحلیل می‌گردد:

۲- ۱. ستایش و مرثیه بر شهیدان کربلا

دورکیم (۱۳۹۶: ۵۱۲)، «وجدان جمعی» را از عناصر نیرومند در آیین‌ها و مناسک ملی و مذهبی می‌داند که سبب ایجاد توافق می‌شود که اعضای جامعه را گرد هم می‌آورد. عزاداری امام حسین^(ع) یکی از مناسک‌های جمعی است که هر سال به دلیل تکرار، با قدرتی فزاینده در بین مردم و عزاداران، درونی می‌شود. همچنین موجب تقویت اخلاق جمعی، باورمندی به آن، شکل‌گیری شبکه‌ای خاص از حیات جمعی و فرهنگی عزاداران علی‌رغم گرایش‌های سیاسی متفاوت، اقلیت‌های دینی و... در روزهای خاصی از سال (دهه نخست محرم و به‌ویژه تاسوعا و عاشورای حسینی، پیاده‌روی اربعین) می‌شود. چنین رابطه هدفمندی در کنار یک تجربه دینی خاص، به حفظ چنین منسک مذهبی، سرشت اجتماعی دینی، وحدت اخلاقی و درنهایت بازتولید نهضت عاشورا منجر می‌شود. عزاداری برای نهضت عاشورا با نشانه‌هایی همچون حضور گسترده افراد در تکیه‌های عزاداری، مشکی‌پوشی، علم برپا کردن، تشکیل مجالس روضه‌خوانی، گریه کردن، نوحه‌خوانی، سینه و زنجیرزنی همراه است که زمینه لازم را برای تجربه آندوهگین و غم‌بار شرکت‌کنندگان در عزاداری فراهم می‌کند. درحقیقت و با توجه به فضای ایجادشده، سوگواری جمعی در افراد، بار دیگر بازتولید می‌شود؛ گویا افراد چنین سوگی را از نو تجربه می‌کنند. این حالات و رفتارهای سوگواری علاوه بر افراد و شرکت‌کنندگان، جامعه را نیز در وضعیت عاطفی و احساسی ویژه‌ای قرار می‌دهد تا بتواند بدین طریق، خویشتن دینی خویش را دریابد.

با به قدرت رسیدن صفویان و توجه خاص به مذهب شیعه، واقعه عاشورا بیش‌ازپیش مورد توجه شاعران قرار گرفت و یاد و خاطره شهیدان کربلا نه به‌صورت خاص؛ بلکه در بین تمامی مردم در قالب نوحه‌خوانی و سینه‌زنی (عزاداری) رشد چشمگیری یافت. چنین توجهی را می‌توان آغاز شکوهمندی برای شعر عاشورایی قلمداد کرد. گرامی‌داشت شهیدان و مظلومان از دیرباز در میان ایرانیان، مرسوم بوده‌است؛ برای نمونه، چنین موضوعی را می‌توان درباره سیاوش و سوگواری برای وی مشاهده کرد (یوسفی، ۱۳۷۷: ۲۸۰). پیرو همین اندیشه، سرودن مرثیه برای مصائب خاندان پیامبر اکرم^(ص) پیشینه‌ای دیرینه دارد و «محتشم ترکیب‌بند خود را تحت تأثیر قصیده هفت‌بند حسین کاشانی (شاعر معروف قرن هشتم) در منقبت امام علی^(ع) سروده‌است» (همان: ۲۸۰). جنبه مذهبی شهادت امام حسین^(ع) و نیز سوابق مذکور هر یک، به‌جای خود در شهرت شعر محتشم کاشانی مؤثر بوده‌است.

توصیفات محتشم از سوگ شهیدان کربلا دارای دو پیام مهم است: نخست، شهیدان کربلا کسانی هستند که برای رسیدن به آزادی، ایثار و ازخودگذشتگی نشان می‌دهند و همواره در این راه، ثابت‌قدم هستند. دوم، سوگواری مطرح‌شده در توصیفات وی، نه تنها خود؛ بلکه جامعه را نیز در برمی‌گیرد و «باز این چه شورش است که در خلق عالم است» تأییدکننده همین موضوع است و به بیان دیگر، ابراز دردی است که سال‌های سال نه تنها در جان مردم ریشه کرده؛ بلکه در درون محتشم به اوج و شهرت رسیده‌است. از گذار همین اندیشه است که شهیدان را همواره می‌ستاید و ضمن مرثیه‌خوانی در وصفشان اشعاری می‌سراید (ر.ک. محتشم کاشانی، ۱۳۶۳: ۲۸۳-۲۸۴)

در شعر عمان سامانی، گرامی‌داشتن شهید کربلا با بیان مظلومیت حضرت زینب^(س) گره‌خورده‌است و به‌نوعی کسب رضای الهی از انجام کار خویش، که برگرفته از نگاه عرفانی شاعر است، در آن دیده می‌شود و امام شهید^(ع) را نمونه کامل انسان عرفانی نشان می‌دهد؛ در پی آن، امام حسین^(ع) نمونه و سرور تمام شهیدان عالم در اندیشه شیعی معرفی می‌شود:

هر دو در انجام طاعت کاملیم هر یکی امر دگر را حاملیم
تو شهادت جستی ای سبط رسول من اسیری را به جان کردم قبول
(عمان سامانی، ۱۳۸۳: ۲۹).

در شعر بیضا، بیان سوگواری با نشانه‌های خاص دیگر نیز همراه است از جمله (روی و موی کندن) که در شاهنامه، در سوگواری بر قهرمانان کشته‌شده در راه حفظ باورها و ارزش‌ها از جمله ایرج، سیاوش، رستم و... مشاهده می‌شود. شاعر به توصیف صحنه بر خاک افتادن امام(ع) و سپس گریه و سوگواری حضرت زینب(س) اشاره می‌کند (بیضای جونقانی، ۱۳۹۲: ۲۹۱). گریه‌ای که در نهایت به رضای خدا ختم می‌شود و مصراع بیت سوم بیانگر همین موضوع و رستگاری است. چنین رستگاری و گریه بر آن، بیانگر مهربانی و شفاعت از جانب امام(ع) است. در واقع گریه بر شهید، نشانه دست‌یابی به حیات مجدد است که می‌توان از آن به‌عنوان برکت معنوی دین یاد کرد؛ زیرا در روایات اسلامی ذکر شده که شهید در روز آخرت مقام شفاعت دارد (ر.ک. مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲: ۱۵) و انسان‌ها از شفاعت آنان بهره‌مند می‌شوند (ر.ک. قره‌داغی، ۱۳۸۵: ۲۲).

شاعران عاشورایی دوره معاصر، علاوه بر بیان هولناکی واقعه عاشورا و مظلومیت خانواده امام حسین(ع)، بر جنبه‌های تاریخی و عاطفی این واقعه تأکید می‌کنند و همین موضوع سبب شده تا اشعار عاشورایی مفهومی تازه به خود گیرد و به معارف عاشورا و هدف قیام امام حسین(ع) بیشتر توجه شود. شهریار حتی از این هم فراتر می‌رود و با تلمیح به آیات قرآن و با توجه به مراسم عزاداری برای امام حسین(ع) او را شهید زنده می‌داند. چنین نگاهی بی‌شک بیانگر همان گذشته سرخ و تکیه بر آن در اندیشه انقلاب اسلامی است. وی در ادامه، چنین موضوعی را فقط خاص امام حسین(ع) می‌داند و حتی به آن افتخار می‌کند:

چون نیک می‌نگری زنده آن شهیدانند
وگر نه هربشری زاد و مرد و مدفون شد
(شهریار، ۱۳۷۶: ۱۵۳).

شاعران عاشورایی با تأثیرپذیری از قرآن و روایات اسلامی، ضمن ستایش شیوه ایثارگری و شهادت، تلاش می‌کنند تا بدین طریق چنین مقوله مهم و ارزشمندی را بازتولید کنند. موضوعی که هدف و مسیر شهادت را نشان می‌دهد؛ یعنی در اسلام، مرگ آگاهانه در راه خدا مبتنی بر اهداف الهی است و می‌فرماید: «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» (آل عمران / ۱۶۹). چنین نگاهی بیانگر مجموعه‌ای از باورها، اعتقادات و اعمالی است که سبب رضایت و نزدیکی انسان به عالی‌ترین درجه کمال؛ یعنی شهادت می‌گردد (ر.ک. رستمی، ۱۳۸۲: ۲۵). محتشم با بهره‌گیری از همین موضوع، ضمن ستایش شهیدان کربلا، همواره در سوگشان به عزا می‌نشیند. در ادامه نیز در شعر خود به مقام والای شهید ارج نهاده و آن را یک ارزش برتر معرفی می‌کند (محتشم کاشانی، ۱۳۶۳: ۲۸۲).

وی نه تنها انسان‌های آزاده و شیعه را عزادار امام حسین(ع) می‌داند؛ بلکه معتقد است که تمامی عالم به سوگ سالار و سرور شهیدان می‌نشینند. وی همچنین فرشتگان، اجنه، خورشید، آسمان و زمین را نیز عزادار امام حسین(ع) و یارانش باوفایش می‌داند که این مهم بر اهمیت یاد کرد ماه محرم، واقعه کربلا و بزرگداشت شأن امام حسین(ع) اشاره دارد (ر.ک. یوسفی، ۱۳۷۷: ۲۸۴). چنین توصیفاتی، تشدیدکننده احساسات شرکت‌کنندگان در عزاداری و همچنین جامعه - در وجه جمعی آن - است و از لحاظ عاطفی نیز احساس بیشتری به دست می‌آورند که بیانگر احساس خاص مردم در فضایی از اندوه، غم و سوگ است. علاوه بر این، وی ماه محرم را ماه عزاداری تمامی عالم در سوگ شهیدان کربلا می‌داند و شهید شدن امام حسین(ع) را به‌مثابه شهید شدن فرزند حضرت آدم(ع) می‌داند و مقام امام حسین(ع) را بالاترین مرتبه در عالم می‌داند و با زبانی آکنده از درد و اندوه، در وصف آن حضرت و یارانش چنین نوحه‌سرایی می‌کند. چنین موضوعی سبب می‌شود تا هیجان و جذبه مذهبی در ماه محرم (مدت‌زمان سوگواری) به دلیل وجود احساس اندوه و حزن مقدسی که سراسر جامعه را فرا می‌گیرد، ایجاد شود؛ پس سخن از اجنه، فرشتگان و در یک کلام، همه عالم می‌شود. موضوعی که به‌شدت، ذهن جامعه را درگیر سرگذشت غم‌انگیز و مصیبت‌بار می‌کند و سبب نزدیک شدن افراد به یکدیگر و همبستگی مذهبی میان آنها می‌شود:

جن و ملک بر آدمیان نوحه می‌کنند گویا عزای اشرف اولاد آدم است
خورشید آسمان و زمین، نور مشرقین پرورده کنار رسول خدا حسین
(محتشم کاشانی، ۱۳۶۳: ۲۸۰).

در شعر عمان سامانی نیز همین موضوع، مطرح شده است. وی بیان می‌کند که هر زمان سر در گریبان خود برده است، غم‌دار امام حسین^(ع) شده است که مفهوم «هرروز عاشورا و هرکجا کربلا» را در ذهن تداعی می‌کند. در ادامه، شاعر، خود را مخاطب قرار می‌دهد و از خود می‌پرسد چه کسی و به چه طریقی این‌گونه از من، دل برده است. وی تنها مسیری که پس از پرسش می‌یابد، راه عشق است و همین عشق، او را به نگاه عرفانی به مقام شهیدان کربلا می‌کشاند تا پس از بیان سوگ و عزای شهیدان، رضایت و خشنودی خدا را در مرگشان برای مخاطب به تصویر بکشاند. همچنین عمان با نگاهی عرفانی، بر موضوع طلب اشاره می‌کند: «طلب، در هر دلی گرو است و مرد این کار، مردی عظیم و درد آن، دردی الیم است» (سجادی، ۱۳۸۳: ۵۵۳). عمان با بیان مصائب امام حسین^(ع)، به طلب شهادت آن حضرت و یارانش در راه خدا و همچنین طلب صبر و رضا در برابر قضای الهی اشاره می‌کند. وی بر غیرت تأکید می‌کند و غیرت، «تعصب بر چیزی نزد سالکان است و تعلق از غیر محبوب» (همان: ۶۱۲). عمان معتقد است که غیرتمندی حق سبب شده تا سالک (امام حسین^(ع)) در راه حق، فقط خدا را طلب کند:

هر زمان از یک گریبان سر زند گه برین در، گاه بر آن در زند
کیست این مطلوب، کش دل در طلب نامش از غیرت نمی‌آید به لب؛
در بساط این و آن؛ جویای اوست با حدیث غیرش اندر جستجوست
(عمان سامانی، ۱۳۸۳: ۸۶).

بیضا (۱۳۹۲: ۲۸۷) آمدن محرم را سوگ عمومی جهان در ستایش و گرامیداشت شهیدان کربلا می‌داند که با رمز و ذکر «یا حسین» نمود یافته است. او معتقد است که تمامی هستی به عزای امام حسین^(ع) می‌نشینند و با تعجب از وجود چنین حادثه‌ای، تلاش می‌کند تا عالم‌گیر بودن آن را به مخاطب خویش نشان دهد.

شهریار نیز در دوره معاصر، به زمانی بازمی‌گردد که امام حسین^(ع) پرچم‌دار شهید و شهادت می‌شود. او، آن شهیدان را زندگانی همیشه جاوید می‌داند که جهان به سوگشان می‌نشیند و البته چنین سوگی را هدایتگر می‌داند. عاملی که سبب گرامی داشت یاد وی و قیام عاشورا و همچنین رونق گرفتن مراسم عزاداری شده که شاعر آن را در موضوع چراغانی مساجد به تصویر کشانده است: اگر چراغ حسینی به خیمه شد خاموش منوراست مساجد به چلچراغ حسین^(ع)
(شهریار، ۱۳۷۶: ۴۳۶).

۲-۲. معرفی الگوهای قیام عاشورا و پیروی از آنها

یکی از اهداف ادبیات، رساندن جامعه به خردورزی و ساحت‌های متعالی انسان است؛ پس شاعران در شعرشان تلاش می‌کنند با بیان الگوهای آزادی و آزادی‌خواهی، سهم مهمی در تربیت نسل جوان و هدایتگری جامعه به اهداف متعالی داشته باشند. اهمیت قیام امام حسین^(ع) به عنوان یکی از ارکان فرهنگ مذهبی شیعه و با توجه به رشد ادبیات عاشورایی در سطوح آفرینش ادبی و نقد و پژوهش‌های دانشگاهی، می‌توان واقعه کربلا را از مهم‌ترین ذخایر فکری، هنری و پایداری شیعه برشمرد که در تاریخ بشری زنده و جاوید است. موضوعی که سبب شده است تا در طول تاریخ، شیعیان همواره برای گرفتن حق خود و مبارزه با بی‌عدالتی و ظلم، از این واقعه الگو بگیرند. این مهم در شعر شاعران عاشورایی نمود خاصی یافته است تا آنجا که می‌توان مطرح کرد، برخی از شاعران، شهرت خویش را مدیون همین سرمایه فکری و پایداری می‌دانند. محتشم به توصیف سوگ، حزن و اندوه واقعه عاشورا می‌پردازد. عمان سامانی، بیضای جونتقانی و شهریار نیز همین راه را رفته‌اند؛ با این تفاوت که عمان و بیضا بیشتر نگاهی حماسی - عرفانی داشته‌اند و شهریار برکات معنوی کربلا و تأثیر آن بر روند تغییرات اجتماعی - سیاسی را مدنظر داشته است.

الهام‌بخشی حادثه عاشورا بر شاعران فارسی‌زبان در طول تاریخ، موضوعی آشناست. در دوره صفویه و با رسمی‌شدن مذهب شیعه در ایران نیز شاعران شیعی از عاشورا سخن گفته‌اند و تصاویر ادبی ایشان، از زمان، مکان و حوادث عاشورا تأثیر پذیرفته‌است. محتشم در اشعار خویش (۱۳۶۳: ۲۹۹)، علی‌رغم رویکرد مرثیه‌ای و غم‌بار به این واقعه و ضمن اصالت بخشیدن به حرکت امام حسین^(ع)، نگرشی فلسفی به هویت پیام و هدف امام حسین^(ع) در قیام عاشورا داشته‌است. نگرشی که بیش از هر چیز، مبین پویایی و ایستادگی هدفمند در این حرکت است.

عمان سامانی (۱۳۸۳: ۵۳) و بیضای جونقانی (۱۳۹۲: ۲۹۷)، با مطرح کردن نام اشخاص قیام عاشورا و کارکردهای آن‌ها، تلاش می‌کنند تا شهیدان و بازماندگان واقعه عاشورا را به‌عنوان نمونه‌های کامل معرفی کنند؛ به‌گونه‌ای که دین را تنها با شخصیت امام حسین^(ع) می‌شناسد و همین موضوع، یادآور راهنمای کاملی است که عمان در شخصیت این امام^(ع) بزرگوار دیده‌است. در ادامه، عمان از این موضوع فراتر می‌رود و امام حسین^(ع) را نمونه انسان کامل عرفانی و شهادت معرفی می‌کند، کسی که شربت شهادت را در روز الست نوشیده‌است؛ شربتی که پیش از امام حسین^(ع) هر کس به طریقی و دلیلی از نوشیدن آن سر باز زده‌است. بیضا نیز به تأثیرپذیری از وی همین موضوع را گسترش داده‌است. هر دو شاعر ضمن بیان مظلومیت‌های حضرت زینب^(س)، وی را نمونه کامل صبر و بردباری زنانه معرفی می‌کنند که در مقابل درد و رنج سر خم نمی‌کند؛ بلکه جوانمردی به خرج می‌دهد و از کودکان نگهداری و مراقبت می‌کند. او نه تنها غم‌دیده و مراقب است؛ بلکه با آگاهی از دانش دین، پاسخگوی سوالات کودکان نیز هست که مهربانانه به آنها پاسخی درخور می‌دهد. وی با پاسخ‌های خویش، قضا و قدر الهی را می‌پذیرد و همین موضوع، او و کودکان همراهش را آرام می‌کند (ر.ک. همان: ۲۹۰).

شهریار با نگاهی متفاوت به قیام عاشورا، الگوسازی از این واقعه را متناسب با تحولات دنیای کنونی مطرح می‌کند. دین‌گرا بودن شعر این دوره، وقایعی را پیش روی شاعران قرار می‌دهد تا با تکیه بر آن، تصاویری شاعرانه برای تحریض مخاطب خلق کند (ر.ک. محدثی خراسانی، ۱۳۸۸: ۲۵۳ و کافی، ۱۴۰۲: ۱۴۵). او با ستایش هدفمندی قیام عاشورا، آن را سرلوحه مجاهدان و مبارزان راه آزادی معرفی می‌کند تا بتواند آنان را در راه هدف، امیدوار نگاه‌دارد. وی برای دستیابی به این مهم، به توصیف و ترسیم روشنگری و افق‌های پیروزی در اشعار عاشورایی‌اش می‌پردازد و همچون عمان سامانی و بیضای جونقانی از عناصر حماسی بهره می‌گیرد. سپس چنین عناصری را به مضامین فرهنگی و ارزشی عاشورا پیوند می‌زند. پیوندی که سبب جوشش مردم می‌شود و آنها را به پیروی از رهنمودهای امام خمینی^(ه) به‌عنوان رهبری آگاه و مدبر تشویق می‌کند:

نه شیران را سزد گردن نهادن	به زنجیر اسارت چون اسیران
یکی نسل جوان باید که از اصل	به مهد شیرخواری، شیر گیران
به خار و خشت و خارا پرورانده	نه در دامان پیراهن حریران
سلحشوران، سواران، جنگجویان	درنده خنجران، دوزنده تیران
خوشا پیکار جانبازان میهن	در آغوش عروس فتح میران
گرم خون‌ریخت دشمن، شهریارا	به خون دانی چه بندم نقش ایران

(شهریار، ۱۳۷۶: ۳۴۶).

چنانکه مشاهده می‌شود، شهریار جهت حفظ میهن و دفاع از آن در برابر آسیب‌های دشمنان، مردم را به الگوگیری از قیام عاشورا دعوت می‌کند. وی هم‌وطنانش را به شیرانی تشبیه کرده‌است که اسارت را ننگ می‌دانند. وی همچنین نقش جوانان را در پاسداشت ارزش‌های فرهنگی و حفظ ایران، بسیار مهم و حیاتی می‌داند و به همین دلیل آنان را با صفاتی چون «سلحشور»، «جنگجو»، «درنده‌خنجر» و «دوزنده‌تیر» توصیف کرده‌است.

۲-۳. پایداری در راه آزادی و هدفی مقدس

شهادت امام حسین^(ع) در راه حق و آزادی، آن چنان عظیم و شورانگیز است که تأثیر جاودانه‌اش بر فرهنگ و ادبیات ما کاملاً ملموس و آشکار است؛ به همین دلیل، به هر اثر هنری که از این سرچشمه بهره‌ای برده‌باشد، گیرایی خاصی می‌بخشد؛ زیرا قیام عاشورا نشان‌داده‌است که داشتن انگیزه الهی و مبارزه در راه هدفی خاص است که شهید را به وجود می‌آورد و هدف امام حسین^(ع) نیز تسلیم نشدن در مقابل بیداد و مبارزه با هر نوع ستمگری است (یوسفی، ۱۳۷۷: ۲۷۹). بررسی تاریخی و دینی انگیزه قیام امام حسین^(ع) نشان از آن دارد که این قیام، مبارزه برای آزادی است؛ بنابراین ترویج چنین قیامی، نشان‌دهنده مسیری درست در دفاع از حق و حق‌خواهی است که هر انسان آزاده‌ای ضمن احترام به آن، همیشه از آن الگو می‌گیرد.

شاعران عاشورایی، اهداف شهیدان کربلا را دفاع از آزادی، فرهنگ و هویت مذهبی، انگیزه اجتماعی و اصلاح فرهنگی اوضاع و شرایط حال جامعه می‌دانند تا بتواند بدین طریق به اثبات واقعه کربلا و هدف امام حسین^(ع) بپردازند و مسلمانان را با مفاهیم عمیق این واقعه و همچنین دین اسلام در جامعه آشنا سازند. محتشم همین موضوع را در اشعارش برجسته نشان می‌دهد و آن را روشی مطمئن در راه رسیدن به حقیقت و اهداف عالی از جمله حفظ دین و ارزش‌های آن می‌داند. او امام حسین^(ع) و یارانش را به سفینه نجات تشبیه می‌کند و ترویج فرهنگ عزاداری و سوگواری را در نزد شیعیان سبب حفظ مذهب شیعه در طول تمام قرون می‌داند:

جمعی که زد بهم صفشان شور کربلا در حشر صف زنان صف محشر بهم زند
فریاد از آن زمان که جوانان اهل بیت گلگون کفن به عرصه محشر قدم زند
(محتشم کاشانی، ۱۳۶۳: ۲۸۲).

همچنین شاعر، رسالت و هدف شیعیان را زنده نگه‌داشتن پیام عاشورا (آزادی خواهی) در برابر ظلم و ستم، همانند مقاومت حضرت زینب^(س) قلمداد می‌کند. حضرت زینب^(س) در پرتو دین اسلام و رهبری امام حسین^(ع) در دفاع از ارزش‌های معنوی، الگوی عملی زن نمونه است. ارزش‌های معنوی او اعم از صبر و پایداری، شجاعت و شهادت‌طلبی، ایثار و فداکاری، مدیریت صحیح، عفت و ایمان، امیدواری و قداست در پرتو نیایش و توکل به خدا است. زنان مسلمان با الگوپذیری از شخصیت ایشان، تصویری از صبر و مقاومت را به نمایش می‌گذارند (ر.ک. پناه، ۱۳۸۹: ۷۷). محتشم نیز با توصیف نقش این بانوی فداکار، با صراحت، فریاد وی را به تصویر می‌کشد (محتشم کاشانی، ۱۳۶۳: ۲۸۳).

عمان سامانی ضمن بیان مظلومیت حضرت زینب^(س)، وی را نمونه کاملی می‌داند که در راه هدفی خاص مبارزه می‌کند؛ اوست که چون مادری مهربان، سرپرستی کودکانی را بر عهده می‌گیرد که غمدار شهادت پدر و خانواده‌شان هستند و همچنین در دست نامردمانی هستند که آنان را شکنجه می‌دهد. وجود چنین حوادث ناگواری سبب می‌شود تا حضرت زینب^(س) با اعتقاد به قضا و قدر الهی (مشیت الهی) از این حوادث، سربلند بیرون بیاید و اولین کسی باشد که پیام قیام عاشورا را بازتاب می‌دهد. چنین استواری و پایداری در راه هدف خویش، از او انسانی می‌سازد که برای شیعیان، نمونه فداکاری و صبر قلمداد می‌شود. در بیت پایانی و بعد از گفت‌وشنود میان امام حسین^(ع) و حضرت زینب^(س)، عمان به‌طور واضح بین خویشکاری هر دو نسبت مساوی برقرار می‌کند؛ یکی شهادت را انتخاب می‌کند و دیگری، اسارت را و در هر دو دردهای بسیار است. همین موضوع در کنار نگاه عرفانی عمان در بزم عشق عاشورا، سبب رونق گرفتن این قیام در زندگی شیعیان می‌شود تا هر کس به طریقی چنین موضوع مهمی را حفظ کرده و رواج دهد:

هرچه باشد تو علی را دختری ماده شیرا کی کم از شیر نری؟!
هر دو در انجام طاعت کاملیم هر یکی امر دگر را حاملیم
تو شهادت جستی ای سبط رسول من اسیری را به جان کردم قبول
(عمان سامانی، ۱۳۸۳: ۴۸).

بیضای جوقنانی، بیشتر از موضوع مظلومیت حضرت زینب^(س) سخن می‌گوید که در واقعه کربلا گرفتاری‌های بسیاری را باید تحمل کند. موضوعی که به صفت صبر برای آن حضرت نمود یافته‌است. اگرچه عمان از زبان امام حسین^(ع) خطاب به خواهرش می‌گوید که عزاداری نکند؛ اما در ترکیب‌بند بیضا شاهد این موضوع هستیم که موی باز می‌کند و مویه می‌کند. سپس بیضا به موضوع سرپرستی کودکان و اسرا توسط حضرت زینب^(س) اشاره می‌کند و در نهایت این غم را چنان بزرگ می‌بیند و که زبان از بیانش عاجز است:

زینب چو یافت خسرو دین را به خاک و خون مویه‌کنان و موی‌کنان نوحه ساز کرد
کای گوشوار عرش خدا این چه حالتست غسلت که داد و خودکه به جسمت نماز کرد
وز کربلا به کوفه و از کوفه تا به شام بردند اهل بیت نبی را به صبح و شام
(بیضای جوقنانی، ۱۳۹۲: ۲۹۱).

محتشم کاشانی، در شعر خویش از قیام‌های دینی و شخصیت ائمه اطهار^(ع)، بسیار بهره‌برده‌است. با توجه به دین‌داری مردم در زمان صفویان، این مورد می‌تواند بیانگر زمینه دیگری از وحدت مذهبی و اعتقادی باشد که در سایه آن، می‌توان به آرمان‌های والا در سطح جهانی دست یافت. مؤلفه‌های مکتب امام حسین^(ع)، نشان از آن دارد که چنین قیامی برای زنده نگه‌داشتن حق، حق‌طلبی و حق‌جویی انجام شده‌است؛ بنابراین با توجه به «جَاءَ الْحَقُّ وَ زَهَقَ الْبَاطِلُ» (اسراء، ۸۱)، حق‌طلبی و عشق به خدا معیار می‌شود، حق همیشه ماندنی می‌شود و ترس از غیر خدا، بی‌معنا شده و ظلم و ستم ناپایدار می‌مانند. محتشم در اشعارش پیوسته از پیروزی حق سخن می‌گوید و به ماندگاری قیام عاشورا که نمودی کامل از حق و حقیقت دین اسلام است، اشاره می‌کند:

نزدیک شد که خانه ایمان شود خراب از بس شکست‌ها که به ارکان دین رسید
هست از ملال گرچه بری ذات ذوالجلال تا دامن جلال جهان‌آفرین رسید
(محتشم کاشانی، ۱۳۶۳: ۲۸۲)

همچنین، شاعران عاشورایی تلاش می‌کنند تا مظلومیت یاران امام حسین^(ع) را در اشعارشان به تصویر بکشند که این مهم، موجب برانگیختن حس وحدت در سایه مناسک دینی و به تبع آن، دفاع از ارزش‌های دینی در جامعه می‌شود و ابراز همدردی با جهادگران راه خدا در تمامی نبردها، در تمامی دوران را به دنبال دارد (ر.ک. سنگری، ۱۳۸۹: ۵۳). این مسایل در اشعار محتشم، بیشتر در سوگواری آن حضرت نشان داده می‌شوند. دشت کربلا بسامد زیادی در اشعارش دارد که با خون امام حسین^(ع)، آتش گرفتن خیمه‌ها، مظلومیت یاران، اسارت خانواده، قتلگاه و مضامینی همچون دفاع از حق، صاحب دل انسان‌های آزاده، عزاداری و گریه کردن بر سرور شهیدان، پیروزی حق و الگو بودن در پیوند است (ر.ک. محتشم کاشانی، ۱۳۶۳: ۲۹۹).

شهریار، مظلومیت شهیدان و بازماندگان قیام عاشورا را با استفاده از نماد بیان می‌کند. رنگ سیاه در فرهنگ ایرانی، نماد عزا و گریه است و مهم‌ترین نشانه‌ای است که دل و جان عزاداران حسینی را با هر سنی، به مراسم سوگواری و سیه‌پوشی آنان پیوند می‌زند. رنگ سرخ در اساطیر، نماد طبقه نظامی و مرتبط با خون است که بعدها نماد شهادت تلقی می‌شود. رویکرد شهریار به رنگ سرخ، رویکردی عاطفی است که نشان از مرثیه‌خوانی و گریه کردن برای امام حسین^(ع) دارد. همچنین نماد گذشته سرخ در شکل‌گیری انقلاب اسلامی است و همین موضوع حکایتگر آن است که نگاه شهریار به عنوان شاعر عاشورایی، نگاهی مبتنی بر فلسفه قیام عاشورا برای ایجاد اندیشه تحرک‌آفرینی در برابر هر نوع ظلم و ستم (استبداد) است:

به یاد تشنه‌لبان کنار نهر فرات کنار چشم من از گریه رود کارون شد
خوشا به حال شما ای فداییان حسین که دین به خون شماها رهین و مرهون شد
به جامه‌های سیه کودکان کو دیدم دلم به یاد اسیران کربلا خون شد
(شهریار، ۱۳۷۶: ۱۰۸).

نگاه کلی شهریار به قیام حسینی و بهره‌گیری از رنگ‌ها در قالب نماد، بیانگر حرکت اجتماعی و انتظار در جامعه است که به‌نوعی پیوندهنده قیام عاشورا به رستاخیزی مهدی موعود(عج) است. وی با بهره‌گیری از رنگ سیاه، عزاداری برای امام حسین را لازمه زنده نگه‌داشتن یاد و مکتب آن حضرت دانسته، ادامه حرکتش را در جامعه ضروری می‌داند.

۳- نتیجه‌گیری

قیام عاشورا از دیرباز تاکنون موردتوجه شاعران ایرانی قرار گرفته‌است و پرداختن به ابعاد گوناگون این واقعه، سبب شکل‌گیری ادبیات عاشورایی شده‌است. شاعران ایران‌زمین همواره در طول تاریخ، چنین قیامی که در پی حق‌خواهی، ستایش آزادی و آزادگی و مبارزه با ستم و ستمگران بوده‌است؛ ستوده‌اند و امام حسین(ع) را پرچمدار آزادی دانسته و می‌دانند. همین موضوع سبب رونق گرفتن مراسم عزاداری در فرهنگ ایرانی شده‌است. چنین توجهی سبب شده تا شاعران عاشورایی، وی را نمونه انسان کامل معرفی کنند؛ زیرا الگویی قابل پیروی و سرمشقی برای بسیاری از انسان‌هایی است که در پی یافتن راه صحیح زندگی باعزت و گریز از ذلت هستند.

تأثیرگذاری قیام عاشورا در اشعار محتشم کاشانی، عمان سامانی، بیضای جوقنایی و شهریار ضمن معرفی آن به جهانیان، از مهم‌ترین رازهای ماندگاری شعر این شاعران است؛ زیرا امام حسین(ع) در راه آزادی، شرف، حق و عدالت و به سخن دیگر هدفش به شهادت رسید و به همین دلیل آرمان بزرگ وی، جاودانه مانده و الهام‌بخش آزادگان و حق‌پرستان است.

با تأثیرپذیری شاعران منتخب از قیام عاشورا و زندگی اهل‌بیت پیامبر(ص)، مهم‌ترین جلوه‌های عاشورایی در شعر آنها عبارتند از: توصیف واقعه کربلا، توجه به شخصیت امام حسین(ع) و یارانش، ستایش ائمه اطهار(ع)، جهاد در راه خدا، ستایش شهیدان و الگوگیری از قیام عاشورا. این جلوه‌ها در اشعار محتشم، عمان و بیضا بیشتر جنبه توصیفی دارد و در شعر شهریار و با توجه به حوادث دنیای معاصر و پیروزی انقلاب اسلامی، الهامی برای مبارزان و انقلابیون بوده‌است؛ هرچند قیام عاشورا همواره برای دفع ظلم و ستم، توجه انسان‌های مبارز و آزادی‌خواه را به خود جلب کرده‌است. در اشعار عمان سامانی و همچنین بیضای جوقنایی، ضمن بیان مظلومیت امام حسین(ع) و خانواده‌اش، به مردانگی، انگیزه و هدف، دلاوری و حق‌پرستی امام حسین(ع) کمتر پرداخته شده‌است. حال آنکه این موضوع در اشعار عاشورایی شهریار نمود بیشتری دارد.

فهرست منابع

- قرآن کریم. ترجمه آیت‌الله مکارم شیرازی.
- امیری خراسانی، احمد؛ هدایتی، فاطمه. (۱۳۹۲). «فضل تقدّم با کیست؟ صغیعی شاه اصفهانی یا عمان سامانی»، *متن‌شناسی ادب فارسی*، ۱۸، صص ۱-۲۱.
- بصیری، محمدصادق. (۱۳۸۴). «طرح و توضیح چند سؤال درباره مبانی ادبیات پایداری». *نامه پایداری*، کرمان: بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدّس.
- بیضای جوقنایی، میرزا محمدقاسم. (۱۳۹۲). *دیوان*. تصحیح و تعلیقات، مظاهر نیکخواه. شهرکرد: دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرکرد.
- پناه، زینب. (۱۳۸۹). *زن در آینه شعر دفاع مقدّس*. تهران: بنیاد حفظ آثار.
- حقیقت (رفیع)، عبدالرفیع. (۱۳۶۸). *فرهنگ شاعران زبان فارسی*. چاپ اول. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان ایران.
- دورکیم، امیل. (۱۳۹۶). *صور ابتدایی حیات دینی*. ترجمه باقر پرهام. چاپ ششم. تهران: مرکز.

- رستمی، پرستو. (۱۳۸۲). **تأثیر وجود فرهنگ شهادت‌طلبی در حفظ دین و ارزش‌های دینی**. تهران: دفتر تحقیق و پژوهش بنیاد شهید انقلاب.
- رضوی نژاد صومعه‌سرای، میر ابوطالب. (۱۳۶۹). **چهارصد شاعر پارسی‌گوی**. چاپ اول. تهران: تهران.
- سجّادی، سید جعفر. (۱۳۸۳). **فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی**. چاپ هفتم. تهران: طهوری.
- سنگری، محمد رضا. (۱۳۸۹). **شناخت ادبیات دفاع مقدّس**. تهران: صریح.
- شهریار، سید محمدحسین. (۱۳۷۶). **کلیات دیوان**. ج ۱ و ۲. چاپ هشتم. تهران: قیام.
- عمان سامانی، نورالله بن عبدالله. (۱۳۸۳). **دیوان**. چاپ اول. قم: امام عصر (عج).
- قره‌داغی، معصومه. (۱۳۸۵). «شفاعت از دیدگاه قرآن». **مجله بشارت**، شماره ۵۶، صص ۱۹ - ۲۶.
- کافی، غلامرضا. (۱۴۰۰). «پیشنهادی برای رج‌بندی گروه - مؤلفه‌های ادبیات پایداری». **نشریه ادبیات پایداری**، ۱۳ (۲۴)، صص ۱۳۹-۱۶۷.
- کریمی، صدیقه. (۱۴۰۳). «شاخصه‌های ادبیات عاشورایی در آثار شاعران معاصر». **پژوهش‌نامه معارف حسینی**، ۳۴، صص ۴۵-۶۲.
- مجلس، محمدباقر. (۱۴۰۴ ق.). **بحار الانوار**. ج ۲. تهران: الاسلامیه.
- محتشم کاشانی، کمال‌الدین. (۱۳۶۳). **دیوان**. به کوشش مهرعلی گرگانی. چاپ دوم. تهران: کتاب‌فروشی محمودی.
- محدثی خراسانی، زهرا. (۱۳۸۸). **شعر آیینی و تأثیر انقلاب اسلامی بر آن**. تهران: مجتمع فرهنگی عاشورا.
- یوسفی، غلامحسین. (۱۳۷۷). **چشمه روشن**. چاپ هشتم. تهران: علمی.

References [In Persian]

- The Holy Quran. Translated by Ayatollah Makarem Shirazi.
- Sangri, M. (1389). *Knowing the literature of holy defense*. Tehran: Sarir Publication.
- Amirikhorani, A. and Hedayati, F. (2013). Who has the privilege of precedence? Safi Ali Shah Isfahani or Oman Samanid, *Persian Literature Textology*, 18, 1-21.
- Basiri, M. (2005). Ask and explain some questions about the foundations of resistance literature. *Resistance Letter*, Kerman: Foundation for the Preservation of Works and the Publication of the Values of Sacred Defense.
- Beyza Junaqani, Mi. (2013). *Divan*. Corrections and annotations, Mazaher Nikkha. Shahrekord: Islamic Azad University, Shahrekord Branch.
- Panah, Z. (2010). *Woman in the Mirror of Sacred Defense Poetry*. Tehran: Foundation for the Preservation of Works.
- Haghighat (Rafi), A. (1989). *Persian Language Poets' Dictionary*. First Edition. Tehran: Iranian Authors and Translators Company.
- Durkheim, E. (2017). *The Elementary Forms of Religious Life*. Translated by Baqer Parham. Sixth Edition. Tehran: Markaz.
- Rostami, P. (2003). *The Effect of the Culture of Martyrdom in Preserving Religion and Religious Values*. Tehran: Research Office of the Martyr of the Revolution Foundation.
- Razavinejad Soumehsari, M. (1989). *Four Hundred Persian-Speaking Poets*. First Edition. Tehran: Tehran.
- Sajjadi, S. (2004). *Dictionary of Mystical Terms and Expressions*. Seventh Edition. Tehran: Tahouri.
- Sangari, M. (2009). *Understanding the Literature of Sacred Defense*. Tehran: Sarir.

- Shahriar, S. (2007). *Summary of the Divan*. Volumes One and Two. Eighth Edition. Tehran: Qiam.
- Oman Samani, N. (2004). *Divan*. First Edition. Qom: Imamasr (aj).
- Qaradaghi, M. (2006). Intercession from the Perspective of the Quran. *Besharat Magazine*, 56, 19-26.
- Kafi, g. (2023). A proposal for ranking the group components of resistance literature. *Journal of Resistance Literature*, 13 (24), 139-167. <https://doi.org/10.22103/jrl.2021.3007>
- Karimi, S. (2004). Characteristics of Ashura Literature in the Works of Contemporary Poets. *Ma'arif Hosseini Journal*, 34, 45-62.
- Majles, M. (1404 AH). *Bihar al-Anwar*. Volume 2. Tehran: Al-Islamiyyah.
- Mohtasham Kashani, K. (1984). *Divan*. With the efforts of Mehr Ali Gorgani. Second edition. Tehran: Mahmoudi Bookstore.
- Mohaddisikhorasani, Z. (1989). *Ritual poetry and the impact of the Islamic Revolution on it*. Tehran: Ashura Cultural Complex.
- Yousefi, Gh. (1998). *Cheshmeh Roshan*. Eighth edition. Tehran: Elmi.